

PAPER DETAILS

TITLE: Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri: Farsî-Kurmancî-Zazakî -2-

AUTHORS: Hasan Çiftçi

PAGES: 8-21

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/392516>

ORTAK ATASÖZLERİNİN HİKÂYELERİ: FARSÎ-KURMANCÎ-ZAZAKÎ -2- Gotinên Pêşîyan ên Hevpar û Çîrokên Wan Di Farsî, Kurmancî û Zazakî de -2- Stories of Common Proverbs: Persian - Kurmanji - Zazakî -2-

Hasan ÇİFTÇİ¹

Özet:

Bu makale karşılaştırmalı halk edebiyatıyla ilgilidir. Ortadoğu'nun kadim halklarının dilleri Farsça, Kurmancî ve Zazakî ortak atasözlerinin hikâyelerini ve kaynaklarını konu edinmektedir. Yer yer atasözleriyle ortak olan Arapça ve Türkçe atasözlerine de işaret edilecektir.

Atasözleri halkların tarihi süreçte şekillenen yaşam biçimini, adet ve geleneklerini ifade eden yasalar hükmündedir. Atasözleri yüzyılların geçmesiyle şekillenir ve toplumun ahlâkî, dinî ve dünyevî değerlerini ifade ederler. Toplumun tarihsel kültürünü kuşaktan kuşağa aktarırlar.

Bu makalede ve aynı konuyla ilgili seri halde yayımlanacak diğer makaleler adı geçen Müslüman halkların düşünsel, dilsel ve kültürel ortak değerlerine de ışık tutacaktır.

Kurte:

Ev gotar bi edebiyata gelêrî ya berawirdî re têkildar e. Çavkanî û çîrokên gotinên pêşîyan ên hevpar ên farsî, kurmancî û zazakî ku zimanên qedîm ê neteweyên Rojhilata Navaras in, di hundirê xwe de dihevine. Car caran dê behsa gotinên pêşîyan ên tirkî û 'erebî yên hevpar jî bête kirin.

1 Prof. Dr. Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. hciftci62@hotmail.com

Gotinên pêşîyan di nava pêvajoya dîrokê de weke zagonên neteweyan e ku şiklê jîna wan, kevneşopî û 'edetên wan destnîşan dikin. Gotinên pêşîyan di nava demsal û sedsalên dîr û dirêj de dişikilin û nîrxên dunyewî, olî û exlaqî yên civakan berpêş dikin. Çanda dîrokî ya civakê ji nîfşekê derbasî nîfşên din dikin.

Ev meqale destpêka rêzemeqaleyan e ku dê li ser gotinên pêşîyan ên hevbeş raweste. Herwiha ev xebat dê ji bo nîrxên çandî yên hevpar ên neteweyên navborî bibe fanûseke rewneq.

Peyvên Sereke: Çîrokên gotinên pêşîyan, gotinên pêşîyan ên hevpar, Farsî, Kurmançî, Zazakî

Abstract

This article is about comparative folk literature. It deals with the story of the common resources of the languages of the ancient peoples of the Middle East such as Persian, Kurmanji and Zazakî. It will partly touch on the common Arabic and Turkish proverbs

Proverbs are the rules that express lifestyles, customs and traditions of the peoples which are formed along the centuries. Proverbs are shaped by the passing of centuries and they express moral, religious and worldly values of the society. They transfer the historical culture of the society from generation to generation.

This article and other articles which are going to be published on the same subject in series will enlighten intellectual, linguistic and cultural common values of the Muslim peoples.

Key words: the story of proverbs, common sayings, Persian, Kurmanji, Zazakî

Giriş:

Bu makale, seri halde yayımlamayı düşündüğümüz makalelerin ikincisidir. Birincisi daha önce Bingöl Üniversitesi *Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*'nin 3.sayısında yayımlanmış ve Kurmançî, Zazakî ve Farsça bazı atasözleri karşılaştırılarak *konu, düşünce* (anlam) ve *biçim* açısından ayrıntılı şekilde analiz edilmişti. Bu makalede de *dayı-yeğen* ilişkileriyle ilgili atasözleri veya deyimler üzerinde durulacaktır. Fakat karşılaştırılacak ilgili atasözleri üzerinde fazla ayrıntılı bir analiz yapılmayacaktır. Önce genel anlamda *dayı-yeğen* ilişkilerini yansıtan atasözleri konuları bakımından maddeler halinde ele alınarak her bir kültürdeki örnekleri üzerinde durulacak ve varsa ilgili kültürdeki hikâyeleri de kaydedilecektir.

Bir önceki makalede işaret edildiği gibi ortak veya yakın coğrafyaları paylaşan kavimler arasındaki ilişkiler neticesinde zamanla bir takım ortak değerler, ortak kültürel ve dilsel unsurlar da oluşur. Bu kavimler arasında şekillenen ortak unsurlardan din, inanç, ahlâk, adet, gelenek gibi kuvvetli ortak değerler yanında, yüzlerce yılın tecrübesi ve etkileşimiyle oluşan ortak birçok masal, hikâye ve çok defa bunların özünü yansıtan cümle ve ifadelerden atasözü ve deyimler de ortaya çıkarak yayılır.

Ashında atasözleri, uzun tarihsel ve sosyolojik tecrübelerinden ortaya çıkarak hafızalara kazılan ve kuşaktan kuşağa aktarılan halkın sözlü yasalarıdır. Araştırmacıların görevi ise bu sözlü kültürü derlemek, bir araya getirmek, karşılaştırmak ve yorumlamaktır. Bu husus söz konusu milletler veya etnik unsurların, farkında olarak ya da olmayarak ne denli tarihi müşterek kültürel ve düşünsel değerlere sahip olduğunu göstermek bakımından oldukça önem arz eder.

Farsçada *dayı-yeğen* ilişkilerini olumlu-olumsuz birçok boyuttan yansıtan çok zengin bir atasözü literatürü mevcuttur. Konuyla ilgili Kurmancî ve Türkçe atasözleri de az değildir. Fakat aynı husustaki yazılı Zazakî atasözleri azdır. Kurmancî atasözleri tam olarak derlenip yazılı hale gelmediği gibi derlenen bütün Zazakî atasözleriyle ilgili çalışmalar birkaç makale ve kitabı geçmemektedir.

Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri: Farsî-Kurmancî-Zazakî 2

I. Dayı-Yeğen İlişkileriyle İlgili Atasözlerinden Bazı Örnekler

Konuyla ilgili bu ikinci makalenin mevzuu, Zazakî, Kurmancî, Farsça, Türkçe ortak atasözlerinde işlenen ortak tema, aile ve akraba fertlerinden *dayı-yeğen* (xal û xwarzî/ xal û warza/ xâl û xâherzâde) ilişkileriyle ilgilidir. Bu ilişkilerden bilhassa iki grup akrabanın birbirinden beklentisi ve her birinin sonuçta kendi çıkarını düşünmesi konusunu ele alan ve farklı versiyonları bulunan “dayı yeğen hikâyesi” (“mesela xal û xwarzi”/ “meselayê xal û warza”) hikâyesine dayanan atasözleri üzerinde durulacaktır.

Şimdi önce zamanla dayı-yeğen (xal û xwarzî/ xal û warza) ilişkilerinin tecrübesinden çıkan çeşitli hususları yansıtan konuyla ilgili tespit edilen belli başlı örnekleri sıralayalım:

a) Birçok atasözünden çıkan sonuçlara göre yeğenler fizikî özellikler ve cömertlik, cimrilik vb. olumlu-olumsuz görülen ahlâkî nitelikler açısından dayılarına çeker.²

1. Kurmancî:

*Kurî li felan, xwarzî li xalan.*³

2 Not: Kurmancî ve Zazakî metinlerde görülen imlâ farklılıkları, alıntı yapılan kaynaklardaki imlâ farklarından kaynaklanmaktadır. Yapılacak alıntıları değiştirmek bilimsel etiğe aykırıdır.

3 Hesên, Bîlal, *Ji Wêjeya Gel: Pend û Peng*, 2008, s. 169.

*Xarzî li xalan tîn.*⁴

*Xwarzî tîn li xalan wekî civanî tîn li fehlan.*⁵

2. Zazakî:

*Wereza hetê xali ra şiyoye.*⁶

Coka vanê 'wereza ve farva xaliyo'.⁷

3. Farsça:

خواهرزاده به دایی اش می رود.

Xâherzâde be dâyi-eş mî-reved.

Yeğen dayısına çeker.

آب از پستی می رود، خواهرزاده به دایی می رود.

Âb ez pestî mî-reved ,xâherzâde be dâyi mî-reved.

*Su alçaktan akar, yeğen dayıya çeker.*⁸

4. Türkçe:

*Oğlan dayıya, kız halaya çeker.*⁹

*Er dayıya, kız halaya.*¹⁰

*Er yiğit dayıya çeker.*¹¹

Yukarıda işaret edildiği gibi, dayı-yeğenle ilgili bu gruptaki atasözlerinden çıkan sonuca göre oğlan çocuğu fiziki ve ahlaki özellikleri bakımından dayısına; kız çocuğu ise halasına benzer. Aynı veya birbirine komşu coğrafyaları ve geneli aynı dini paylaşan etnik unsurlar (Kürt, Zaza, Türk, Fars) bu atasözlerini yerine göre hem olumlu anlamda hem olumsuz anlamda kullanırlar.

Nitekim kocanın akrabaları güzel ve iyi huylu çocuğu ya da kişiyi babasına veya halasına; kadının yakınları da çocuğu dayısına veya teyzesine benzetirler. Aksi olunca durum tersine döner. Ama daha çok bu atasözleri anne ve anne tarafını eleştirmek için söylenir.

b) Bazı atasözlerinde dayılar yeğenlerine karşı şefkat ve merhamet beslemek; onları gözetlemek, hayatta başarılı olmalarını sağlamaya çalışarak aralarındaki sıkı ve samimi bağları güçlü tutmakla nitelenir. Bu gruptaki atasözlerine göre

4 Aynı eser, s. 255.

5 Tigrîs, Amed, 6762 *Gotinên Peşîyan*, Weşanên Rewşen, Stockholm 2001, s. 248.

6 Selcan, Zîlfî, *Qese u Qesê Virênu Leksikon*, Dersim 2013, s. 500.

7 Aynı eser, s. 496.

8 Hâverî, Muhammed Cevâd, *Emsâl û Hikem-ê Merdum-ê Hezâre*, Meşhed 1379 hş./2000, s. 49.

9 Sinasi, *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye* (haz. Süreyya Beyzadeoğlu), MEB, İstanbul 2003, s. 193;

Yurtbaşı, Metin, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Ankara 1994, s. 17, 175.

10 Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009, s. 418.

11 Albayrak, s. 421.

yeğenler de dayılarını öz ataları olarak görür ve kendileri maddi-manevi açıdan daha üst bir konumda iseler, dayılarının elinden tutar onları da yüceltirler; dar günde birbirlerine destek olurlar. Ama amcalar yeğenlerine (erkek kardeşlerinin çocuklarına göre) dayıları gibi değildir. Onlara karşı zaman zaman olumsuz tavırlarından dolayı yeğenleriyle olan bağları zayıf ve bazen de ilişkileri kopma noktasındadır.

1.Kurmancî:

*Xalan xwarzî rakirin, maman birarzî winda kirin.*¹²

*Xalê mirovan cedên mirovan in.*¹³

*Bihna dêya(n) tê ji xala (n).*¹⁴

*Bûka xalê delaliya malê.*¹⁵

Soranca: *Xâlân xuwerzâ mazin kird, mâmân birâzâ bizir kird.*¹⁶

2.Zazakî:

*Werdene de ap dereza, pêrodais de xal wereza.*¹⁷

*Werdi rê ap u werezao, qevxa rê xal u derezao.*¹⁸

3.Farsça:

خواهرزاده تا هفت رگ از دایی پیروی می کند.

Xâherzâde tâ heft reg ez dâyi peyrovî mî-koned.

*Yeğen yedi kuşağa kadar dayısını takip eder.*¹⁹

خواهرزاده، جان زاده، برادرزاده، مردم زاده.

Xâherzâde canzâde ,berâderzâde merdumzâde.

*Bacı oğlu can oğlu; birader oğlu eloğlu.*²⁰

4.Türkçe:

*Dayılar yeğenleri yükseltir, amcalar batırır.*²¹

*Dayı ile dağı gez, emmi ile bağı gezme.*²²

*Kız karıyınca, dayı boynuna düşer.// Kız kocayınca, gayret dayıya düşer.*²³

12 Oncu, Mehmet, *Gotinên Pêşiyân*, Enstîtuya Kurdî, Stenbol 1992, s. 660.

13 Oncu, s. 660.

14 Zinar, Zeynelabidîn, *Xwençe, Gotinên Pêşiyân, Kilam-Dîlok û Çirok*, Weşanxana Çanda Kurdî, Stockholm 1989, I. 11.

15 Hesên, s. 52.

16 Qazî, Qâdir-ê Fettâhî, *Emsâl û Hikem-ê Kurdî*, İntişâr-ê Dânişgâh-ê Tebrîz, 1364 hş./1987, s. 129

17 Selcan, s. 33.

18 Selcan, s. 33.

19 Zûlfiqârî, Hesên, *Ferheng-ê Bozorg-ê Zêrbulmeşelâ-yê Fârsî*, Tahran 1388 hş., I, 915.

20 Zûlfiqârî, I, 915.

21 Albayrak, s. 328.

22 Albayrak, s. 327; Yurtbaşı, s. 17.

23 Albayrak, s. 638-639.

Bu atasözleri, bir kısmı birebir ortak, bir kısmı biraz farklı olmakla birlikte genel anlamda dayı-yeğen ilişkileri iyi olduğu zaman veya amca-yeğen ilişkileri sıkıntılı olduğu zamanlarda söylenir. Yerine göre bazen de eleştiri amacıyla dile getirilir.

c) Bazı ortak atasözleri dayılarla yeğenler arasındaki anlaşmazlığı, gizli çekişmeyi ve hatta kavgaya varan husumeti dile getirir. Bazısında da dayılarla amcalar karşılaştırılmış dayıların yeme dostu, amcaların ise dar günün dostu olduğuna dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla baba soyundan gelen amcaların yeğenleriyle akrabalık bağı bazen zayıf görünse de temelde daha güçlü ve dar günde dayılardan ziyade amcalar, yeğenlerinin imdadına koşarlar.

1.Kurmancî:

*Ji xwarinê re xal û xwarzî, ji şeran re ap û birazî.*²⁴

*Ji tirşikê re xal û xwarzî, ji şeran re ap û birazî.*²⁵

*Xal xelk e, ap milk e.*²⁶

*Xal û xwarzî çûn bin dara gilyasê, xwarzî ji xalo kir gazî.*²⁷

*Neçe şerê xal û xuharziyan, neke hewar û gaziyan.*²⁸

2.Farsça:

برادر پشت، برادرزاده مهره پشت؛ خواهرزاده را با زر بخر، با سنگ بکش.

Berâder poşt, berâderzâde mohre-ê poş, xâherzâde râ bâ zer bê-xer, bâ seng bê-kuş.

*Kardeş sırt, kardeş oğlu sırt omurgası; bacı oğlunu altınla al, taşla öldür.*²⁹

خالو را سرازیر آب می برد، خواهرزاده سر بالا سراغش را می گرفت.

Xâlû râ serâzîr âb mî-burd, xâherzâde ser-bâlâ surâğêş vâ mî-girift.

*Su dayını aşığıya doğru götürdü; bacı oğlu onu yukarıda arıyordu.*³⁰

خواهرزاده، مارزاده است.

Xâherzâde, mârzâde est.

Bacı oğlu, yılan oğludur.

خواهرزاده مارش زده.

Xâherzâde mâreş zede.

*Bacı oğlunu yılan sokmuş (soksun!).*³¹

24 Hesên, s. 146.

25 Hesên, s. 145.

26 Hesên, s. 255

27 Oncu, s. 660. İşbirliği bir yere kadar sürer; çıkar çatışması olunca kavga da başlar.

28 Hesên, s. 205.

29 Dihqân, s. 131; Şâmlû, Ahmed, *Kitâb-ê Kûçe: Câmî-ê Lugât, Istilâhât, Ta'birât, Zêrbulmeşelhâ-yi Fârsî* (nşr. Âydâ Serkisiyân), İntişârât-ê Mâzyâr, Tahrân 1385 hş., I, 76; aynı eser, IV, 954; Yurtbaşı, s. 17-18.

30 Zûlfiqârî, I, 851.

31 Zûlfiqârî, I, 915.

3. Türkçe:

Tathya yakışmaz soğan, dayısını beğenmez yeğen.

*Dayım kim, gâvur kim belli değildir.*³²

*Emmim, dayım kesem; elim koysam yesem.*³³

Halam, emmim, dayım, hepsinden almışım payım.//

*Dayım adam olmadıktan sonra, ha şehirli olmuş ha köylü.*³⁴

*Güvenme dayına, ekmek/azık al yanına.*³⁵

d) Konuyla ilgili Zaza, Kurmanc, Fars ve Türk halk kültüründe ortak olup çok yaygın olan temsili bir atasözü vardır. Bu atasözünün anlamı, içerdiği diyalog, içinde yer alan sözcükler, cümleler ve cümlelerin yapısı, öğelerinin dizilişi; ihtiva ettiği sanatlar ve kullanıldığı mana bakımından neredeyse hepsinde yüzde yüz aynı.

1. Kurmancî:

*Ji qantirê pirsin: Bavê te kê ye? Got: Hesp xalê min e.*³⁶

*Gotin qantirê: Kî bavê te ye, got: Hesp xalê min e.*³⁷

*Ji qantirê re gotin: Kî bavê te ye. Got: Mehîn diya min e.*³⁸

2. Zazakî:

*Qantire ra pers biyê: “Piyê to kam o”, Vato: “Xalê mi astor o.”*³⁹

Qatire ra pers kerdo, ‘piyê to kamo?’; vato, ‘xalê mı estoro’.

Qatiri ra pers kerdo, vato ‘name piyê to çiko?’ Vato, ‘namê maa mı maina’.

*Qatiri ra pers kerdo, vato ‘piyê to kamo?’ Vato, ‘xalê mı estoro’.*⁴⁰

3. Farsça:

«به قاطر گفتند: «پدرت کیست؟» گفت: «اسب آقا دائیم است/ خاله ام مادیان است»

Be qâtır goftend: “Pederet kîst?” Goft: “esb âqâ dâ’im est/xâlê-em mâdiyân est.”

Katra sordular: “Baban kimdir?” “At dayımdır/Teyzem attır” dedi.

Anne tarafından ünlü biriyle övünen kimseler hakkında söylenir.

Türkçe: *Katra, “Baban kim demişler?”; “At dayımdır” demiş.*⁴¹

32 Yurtbaşı, s. 17-18.

33 Albayrak, s. 416.

34 Albayrak, s. 328; Yurtbaşı, s. 17.

35 Albayrak, s. 491.

36 Tigrîs, s. 129.

37 Hesên, s. 117.

38 Hesên, s. 145.

39 https://tr.wikiquote.org/wiki/Zazaca_atasozlari.

40 Selcan, s. 366-367.

41 Pertovi-yê Âmulî, Mehdî, *Rîşehâ-yi Târîhi-yê Emsâl û Hikem*, İntişârât-ê Senâ’î, Tahran 1374 hş./1995, I, 205, 448; Şinasi, s. 164; Tokmak, 195.

از قاطر پرسیدند: «بابات کیست؟» گفت: «مادرم اسب است!»
 از قاطر پرسیدند: «پدرت کیست؟» گفت: «اسب آقا دایی ام است!»
 از قاطر پرسیدند: «پدرت کیست؟» گفت: «مادرم مادیان است!»

Ez qâtır pursidend: “Bâbât kîst?” Goft: “Mâderem esb est!”

Katıra sordular: “Baban kimdir?” Dedi: “Annem attır.”

Katıra sordular: “Baban kimdir?” Dedi: “At Bey dayımdır.”

Katıra sordular: “Baban kimdir?” Dedi: “Annem kısraktır.”

Bu atasözleri, soysuz ve erdemsiz kimseler, kusurlarını, güçlü kimselere dayanmakla yahut malla örtmeye çalışınca, alay amacıyla söylenir.⁴²

4. Türkçe:

Katıra “Baban kim demişler?” “At dayımdır” demiş.

Katıra “Baban kim?” diye sormuşlar; “At dayım olur.” Demiş.

Katıra “baban kim?” demişler, “dayım attır” demiş.

Katıra “baban kim?” demişler, “dayım at” demiş.

Bu atasözünün açıklaması şöyle yapılmıştır: “Aşağılık duygusu içinde bulunan kişi, kendisini olduğu gibi göstermeye utanır da kötü yönünü gizler, sadece iyi yönüyle övünür.”⁴³

Türkçe: *Katıra, “Baban kim demişler?”; “At dayımdır” demiş.*⁴⁴

Sonuç olarak Ortadoğulu birçok kavimin kültüründe bulunan bu atasözü; kusurlu yanının açığa çıkmasını istemeyen, bunu gizlemeye çalışan; sadece iyi yanıyla görünmeye ve övünmeye gayret eden; aşağılık duygusu içinde bulunan veya kendisini olduğu gibi göstermeye utanan ve kötü yönünü gizlemeye çalışarak, sadece iyi yönüyle övünen kişiler hakkında söylenir.

İçinde dayı yeğen sözcükleri yer almakla birlikte insanın geneline hitap ederek aslında kişinin, özüne ve aslına ait olmadığı halde zayıf bir bağla kendisiyle ilişki kurduğu bir nesne veya kimseyle övündüğü zaman eleştiri amacıyla söylenen bir atasözüdür.

Buraya kadar zikredilen ve dayı-yeğen ilişkilerini dile getiren atasözlerinde yakın akrabalar olsalar da insanlar arasındaki ilişkiler temelde çıkarlara dayalı olup çıkarlar çatışması olmadığı zamanlarda

42 Hazrâ’î, Emîn, *Ferhengnâme-ê Emşâl û Hikem-ê Îrânî*, İntişârât-ê Nuvîd, Sîrâz 1382 hş./2003, s. 812, 1025; Zûlfiqârî, I, 309; Şinasi, s. 164; Tokmak, A. Naci, *Telafluzlu Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*, Simurg, İstanbul 2001. *Türkçe Sözlük*, 1-2, TDK, Ankara 1998. Tokmak, 195; Albayrak, s. 608.

43 Şinasi, s. 164; Tokmak, s. 1-2, 195; Albayrak, s. 608; http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.582196a9216713.43280322 erişim:

44 Şinasi, s. 164; Tokmak, 195.

II. Dayı Yeğen Hikayesi (Meselay Xal u Warıza/ Mesela Xal û Xwarzî)

Makalenin bu kısmında hem Kurmancî’de hem Zazakî’de halk arasında yaygın olarak anlatılan “Dayı-yeğen hikâyesi” ve bu hikâyeye göndermede bulunan atasözlerine yer verilecektir. Önce Kurmancî örnekler ve kısa hikâyesinin versiyonları, ardından Farsça örnekler ve hikâyesi uzun olduğu için Zazakî örnekler ve bu örneklerin kaynağı olan hikâyeye yer verilecektir.

1. Kurmancî:

Bû aşê xalê û xêrzî.

Bu mesela xal u xwarzî.

Bazara xal û xwarzê ye.

Dayı-yeğen hikâyesiyle ilgili Kurmancî’de hemen hemen aynı olan ve virgülüne dahi müdahale etmeden olduğu gibi aktardığım aşağıdaki üç versiyona ulaştım:

I. Bî mesela xal û xuharzî

Mesela xal û huarzî; dibêjin carekê xal çû aşê xuharzîyê xwe, dema çavên wan bi êk ketin, xalê li dil, xwe da got: Eve aşê xuharzîyê min e û ew aşvanê wê arvanê min bê miz bihêrit.

Xuharzî⁴⁵ li dilê xwe da got: Eve xalê min hat aşî wê mizek zêde bidit min û em ê têr kurora ji arvanê wî bixûn.

Vêca ev gotin tê gotin li çaxê du mirov her êk ber hîvî bit ji yê dî bixût wê bê gotin: “Bî mesela xal û xuharzî.”⁴⁶

II. Aşê Xal û Xarzî

Genimê xarzî ya hêrandinê hebû. Go: “Ezê bivim herim aşê xalê xwe, ewê heqê hêrandinê wê kê mî hilde”. Genimê xwe bar kir, bere xwe da aşê xalê xwe.

Xal jî, gava xarzîyê xwe dît, şa bû, xwe-xwe xwera go: “Xarziye minê wa tê, ewê heqê hêrandinê zefî bide min”. . .

Her yek kara xwe digere.

Lema heta niha jî, gava pîrseke usa tê ortê, ha-hanga dibêjin:

- Ew bû qîsa - aşê xal û xarzîya.⁴⁷

III. Bû aşê xalê û xêrzî:

Mirovekî aşekî xwe çê kir, xwarziyê mêrik arvanê xwe barkir, go: Ezê herim aşê xalê xwe, wê ji min re arvanê min belaş bihêrê; nêzîki li êş kir, xalê ew dî, go:

45 Yazar hem “huarzî” hem de “xuharzî” şekillerini kullanmıştır.

46 Mele Mehmûd Dêrşewî, *Mîstaxa Çiya Ji Gotinên Pêşîya*, Stockholm 1989, r. 23.

47 Hecîyê Cindî, *Hikyatêd Cimeta Kurda*, Weşanxana Asoxîk, Yêrêvan 2005, r. 199.

Baş e, wa ye xwarziyê min tê êş, wê çend quruşa zêde bi min dê, ji ber ko zane min aş çê kiriye, ez dest teng im.⁴⁸

2.Farsça:

آسیای دایی دو مزد دارد. (کرمانجی)

Âsyâ-yê dâyi do muzd dâred) Kurmançî(

Dayının değirmen ücreti iki kattır.

خالو به خیال که خواهرزاده گله را مفت می چراند (لوری)

Xâlû bê-xiyâl ki xâherzâde gille-eş râ müft mî-çerâned (Lûrî)

Dayı, “yeğenim sürüyü bedava otarır”, diye hayal eder.

خواهرزاده در این خیال است که دایی بهترین بره را به او می دهد و دایی در این اندیشه است که خواهرزاده ام گله را مجانی چوپانی می کند. (بویر احمد/ لوری/ ذولفقاری)

Xâherzâde der în xiyâl-est ki dâyi bihterîn berre râ be û mî-dehed ve dâyi der în endişe-est ki xâherzâde-em gêlle râ meccânî çûpânî mî-koned) Bûyir-ê Ehmed, Lûrî (Yeğen, “dayı ona en iyi kuzuyu verir diye hayal eder” ve dayı da “yeğenim sürüyü bedava çobanlık yapar” diye düşünür. (Zûlfiqârî)

Aslında bu üç atasözü İran Kürtleri menşelidir. Ama anlaşılan Farsça'ya da geçerek tercüme edildikleri Farsça şekilleri de yayılmıştır.

İran Kürtleri kültüründe dayı-yeğen hikâyesinin kaynağına işaret eden bu atasözlerinin hem değirmen ücretiyle ilgili bir versiyonları vardır hem de yeğenin dayısının sürüsünü otarmasıyla ilgili versiyonları vardır. Duyduğum kadarıyla, yazılı görmesem de Zazalar arasında da her iki versiyonu işaret eden atasözleri vardır.

İçerik ve taşıdığı mesaj bakımından hepsi aynı olsa da Farsça ilk örnekten anlaşılan bir şahıs, öğütmek için dayısına ait değirmene buğday götürür. Kendince dayısı kendisinden ücret almaz veya alsa da az alır. Ama dayısı aynı fikirde değil; aksine yeğeninden normalden daha fazla ücret alınca, yeğeni de annesine veya yakınlarına “dayının değirmenin ücreti iki kattır” der ve bu sözü atasözüne dönüştür.

İkinci ve üçüncü örnekten ise anlaşılan bir şahıs dayısının koyun sürüsünü güder. Ama utandığı için çobanlık ücreti konusunda pazarlık yapmaz ve kendi kendine “dayım emeğimin karşılığı olarak bana en iyi kuzuyu verir” diye hayal ederken; dayısı farklı düşünür ve “yeğenim yakın akrabamdır, benden ücret almaz” diye hayal eder.

Sonuçta çıkarlar çatıştığı için hayaller gerçekleşmez ve bu durum yakın akraba olsalar da insanlar aralarında hoşnutsuzluğa yol açar.

48 Hesên, s. 49.

3.Zazakî:

Meselayê xal û Warza

Bir deyim haline dönüşen *Meselayê xal û warza* ifadesi aslında yaşanmış bir olayın ve o olaya benzeyen yaşanmış diğer olayların zamanla dikkat çekici ve eğlenceli olması için olayların sade şekline eklemeler yapılarak ve süslenecek olağanüstü nitelikler kazanmıştır. Zazalar arasında *dayı-yeğen hikâyesi* (*Meselayê xal û warza*)'nin iki hikâyesinin mevcut olduğunu duymuşum. Birinde yeğen dayısının koyunlarına çobanlık yaparken, diğerinde yeğen dayısının değirmenine öğütmek için buğday götürmektedir. Her biri kendi çıkarını düşünen hayaller kurmaktadır. Aşağıda metnini vereceğimiz Zazakî hikâye değirmenle ilgili olanıdır. Bu hikâye diğerlerine göre aşırı abartılı ve hikâyenin örgüsü içinde vukuu imkânsız başka hikâyeler de yer almıştır.

Xal û Wariza

Roca ra yew roc, yew kiye di ardi nê maneni. Maya kiye dosere ra wardena, lacê xwe wariznena; tıra wana: «Lacê mı, ardê ma qediyay, wardı hezê camêrda barê arîşî berı, ma ri ayre di bîdı tahrnayîş, bıgırî bê, se beno? Lac xindarê hewni yo, qail niyo çımanê xwu ako. Cılda xwu dı vıtvıtiyeno sewbi rayır çinyo, hewn ra fek verdeno.

May cê, nan ana, nanê xwu weno, wardeno pay...

Barê arda herdê xwu wena, rayirê ayri tebişt. Rayira bıryarê xwu da: «Ez ko şêra ayredê xaldê xwu, çend bibo xalê mın o, ko mı ra heqê tahrnayîşî nê gêro.»

Roc akewt ayrê xaldê xwu resa. Xalê cê, cê vera ame. Piya barê xwu rona, herê xwu best û şî destê xaldê xwu, xal zi şî rîdê cê. Dêstê ayri verdı ronîştî, pê persay, xal warîşt şî guredê xwe. O zi ay caya ra geyra. Deme wıt, deme ronîşt, la, roc nê viretini. Pizê cê andı kî veyşan bi, vengê ayri nê şîni cê. Nani ra vêşêr çiyeki vir dı nê bi.

Nê mê şew newba cê amê, xura, ayre dı yewek nê mendı bi. Arîşê xwe, da tehrneyîş.

Xalê cê xwe hetı waciya:

-Warzadê xwu ra heq bıgıra nê beno, nê gêra nê beno, rında cê, ez waca yew pelxaça şınık ma vırazi, piya bori.

Xal tadiya wa:

-Warza, ma yew pelxaça şınık vırazi?

-Wabo xalo, ma vırazi.

Xali tay ardi elawıtı, awa cê vêşî day. Warzadê xwu ra wa:

-Tıkina ardi bıdı, mir zaw awın bi.

Warzay ci şî, tıkina ard ardi. Ena ray mire cin vışk ame. Tayna aw ver bıde day. Rayna awın ame. Ge wışk bi, ge awın bi. Peyniya elawıtışî dı, ardi nê mendı bi. Çık ardê cını bi, pey yew pelxaç vıraşt û vızt bındê adrı.

Çimê xalê bar nê da, waştini kî pelxaçî pêro ci ri mano û tena boro. Aya gam warzay xwu xapênayiş, ema cê vir. Tadaya warzadê xwu ra wa:

-Warza pelxaç beşe ma wîrdina niya. Rında cê, bê ma zuri biki. Kam vêşî zuri kerdî, wa pelxaç zi cê ri bo.

-Wabo xalo. Anaser çit o waşt, verê zi tî wacî.

Xal dest pe keno:

-Yew roc gurê mî bi. Ez dew ra warışta, şîya suk. Mî tay bezrê giroti, xwu ri rayî ra bora kî pey hewiya mî bêro. Mî kî bezrê werdini, yew mî desta kewt. Ray mî va, ez bigira, rayna ez ewniyaya erê manena, mî tîra fek verda. Ew, mî rayirdê xwu ser na. Teştare ra ver sukî reseya. Şîya mehkama, mî r ava: “Eyro şo, meştî bê.” Ez tadiyahniya dew, cawo kî bezra mî kewtî bi, ame weyra. Çî veyna? Cadê bezrada mî dî yew lema kuya veciyaya û xelf daya. Mî fek tîra verda, şîya dew. Nîmacê der rayna warışta kî şêra sukî. Ez ama, cadê lemda xwu kî lema mî vîlda-ya. Şîya sukî, gurê mî qediya tapa tadiyah. Ama ay ca, çî veyna? Yew kuy kewta fek dere. Aw tadiyah, pêser biya û pîrd bîndê aw dî mendo. Mî kardiya xwu vet, day kuy ro, hergî felqê ca, cay ro şî. Yew laser varışt kî ay tax dî çikî dewî bî bîndê aw dî mendi. Pîrd asa, ez vîreta şîya dew zura mî enda, de tî vac ena ray.

- Wabo xalo: yew roc rayna arîşê ma qediyay bi. Mî barê xelî dikte (herdê) xwu ser na, pîro best û rayirê ayri tepîşt. Eza kî nîzdi ayri biya, çî veyna? Laser warışto, vêr nê dano. Dike mî, barê cê nê bîni, şenayni viro, ez zi esnaw reydi vî-retini bover. La barê xeledê mî bi, ez ayî seka. Bê çare şîya ama, yewdî kelesung mî vir ame. Mî lez kelesunga xwu vet û hergu hebê xelî yew vîzt bover. Ana ana mî barê xeledê xwu pêro qedêna. Ez û dikê xwu zi ma vîreti bover. Mî bardê xwu şîdêna ser na, ewniyaya kî barê diktê mî çewt o. Polo sıvık sero mî kara ronay, raşt nê bi. Ez ewniyaya vîngiya merşî yena. Kardiya xwu vet, weşwnay bu merşî, yew pere ca kewt. Bardê xwu ser na vîrdi poli zi hezê yewmin bi. Gelek rayir ma şî. Ma amê bîndê yew gezer dî rona. Ez ewniyaya manê dikte mî rêş biyo. Yew goz girot manedê serna, ez zi bîndê dar dî wîta. Zaw tay çendî wîta nê zana. Mî çimê xwu akerdi kîç 1 veyna? Manê diktê mî sero yew dar veciyaya kî sere can ê aseno. Ez aya darî ra veciyaya diyar kî yew deştâ pîllo peleng a, wextê vaşan o. Nîzdi mî dî hêgay hîndiya bi. Şîya hîndiya ver, kardiya xwu vet da hîndi ro, kardiya mî şîkiyay û yew felqe ca kewt miya. Ez aya qul ra şîya zere. Felqê kar-diya mî nê asayni. Vengê çakuça ame mî. Ez ay poli ser dî ewniyaya kî hewt hebi kurê asenêç vengê cinî nê şono yewmîna. Felqê kardiya kî mî dî bi, mî day cin. Mî va: “Mî rê yew vaşturu vîrazi, kî hewt ayo kî mend w aşîma rê bo.” Ay felqe ra yew qazık vîraştini kî hewt küre vengê cinî nê şîni yewmîna. Mî vaşturi xwu girot veciyaya teber. Ez şîya palî. Mî kîp alî kerdini raştê yew qucî ama. Mîna kî vaşturi hewa na bîda vâsî ro, yew luy paray, tîra pusula kewt. Ê şîya mî hewa n akî tede nîseno: “pelxaçî ê xalî niya, pêro ê warîzay a!”

Zura warzay, ê xalî ra vêşêr bi.

Zorê kî şî tadiyah wa:

-Zurawo zurawo, endî qazîko pil cara pıyo?

-Xalo xalo, endî qazîko pil nê bo, aya kuya to seni û çî dî pewciyena.⁴⁹

Aslında bu uzun hikâyenin ilk kısmı olayla ilgili olabilir. Ancak dinleyicileri eğlendirmek amacıyla olsa gerek süslenerek abartıldığı görülmektedir.

Soranların kültüründe de aşağıda verilecek bir atasözü ve kısa hikâyesi tesbit edildi:

4.Soranî:

Âşewân le xeyâlêk, bârâşhêr le xeyâlêk

Rojêk xêzânêk bârâşyân nâmînêt, kâbrây xâwen bârâşî debâte âşî, âşewân xâlî bârâşhêr debêt, bârâşhêr muştî xwey lewexweş kird bû, âşewân xâlêti muzey âşî lînâstîni, âşewân berây dâykîti, âşewânî xâlîşî xwey bomuzeyekî bâş xoş kîdbû, bârâşhêr xwârzâyetî, çendî bigêritewe, dengî nâyê.⁵⁰

Sonuç:

Doğu toplumlarının yapısında duygusallık ağır bastığı için sosyal ve ekonomik ilişkilerde de akrabalık bağları daima güçlüdür. Akrabaların yardımlaşması, birbirlerini koruması, sevmesi ve birbirlerine saygı duyması geleneği asırlardır devam etmektedir. Kişiye özgüven kazandıran ve güçlü olmasını sağlayan bu gelenekler aynı zamanda ahlâkî değerler ve normlar haline gelmiş ve ihlâl edilmesi toplumsal açıdan dışlanmayı gerektirir. Örneğin çekirdek ailede akrabaların bir kısmı anne ile diğer kısmı da babayla bağlantılıdır. Çocukların anne ya da baba tarafına çekmesi oldukça doğaldır. Ailede eğitici figür genelde anne olduğu ve beşer olarak kendi yakınlarını kayırabildiği için annenin akrabaları duygusal açıdan babanın akrabalarından daha öncelikli görülebilir ve rahat zamanlarda her şey yolunda olabilir. Fakat soy baba ile devam ettiği için asıl akrabalar, babayla kan bağı olan akrabalarlardır. Nitekim kritik şartlarda ve zor zamanlarda amca-yeğen ilişkilerindeki bu gerçeklik daha net ortaya çıkabilir.

Ancak yakın akraba olsalar da insanlar önce kendi çıkarlarını düşünür, hayal eder ve hedeflerini ona göre belirlerler. Birbirinden beklentileri olanların çıkarları ve hedefleri çakışınca her biri kendini haklı bulur.

Konumuzla ilgili buraya kadar verilen ilgili atasözleri de yüzyılların tecrübe- siyle ilgili konulardan yola çıkılarak ortaya çıkmıştır.

49 Na estanekî dormarê Gêl (Diyerbekîr)î dî arê biya; Arêkerdax: FARÛQ (Bu hikâye Eğil/Diyarbakır yöresinden derlenmiştir; Derleyen: Faruk). Bk. "Xal û Warîza", *Tirêj*, Hêjmar 2, Sal. 1980, r. 60.

50 Deşteki, 'Omer Şeyxullâh, *Pendî Kûrdî: Çîrokekey*, Enstîtu-yê Kelepûrî Kurdistan, Hewlêr 2006, s. 32-33.

KAYNAKLAR

- Albayrak, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.
- Deştekî, ‘Omer Şeyxullâh, *Pendî Kurdî: Çîrokekey*, Enstîtu-yê Kelepûrî Kurdistan, Hewlêr 2006.
- Dihqân, Behmen-ê Dihqân, *Ferheng-ê Câmî’-ê Zêrbulmeşelhâ-yê Fârsî*, Ferhengistân-ê Zebân û Edeb-ê Fârsî Gurûh-ê Neşr-ê Âşâr, Tahran 1383 hş.
- Farûq, “Xal û Warîza”, *Tirêj*, Hêjmar 2, Sal. 1980, r. 60.
- Hâverî, Muhammed Cevâd, *Emsâl û Hikem-ê Merdum-ê Hezâre*, Meşhed 1379 hş./2000.
- Hazrâ’î, Emîn, *Ferhengnâme-ê Emsâl û Hikem-ê Îrânî*, İntişârât-ê Nuvid, Sîrâz 1382 hş./2003.
- Hecîyê Cindî, *Hikyatêd Cimeta Kurda*, Weşanxana Asoxîk, Yêrêvan 2005.
- Hesen, Bîlal, *Ji Wêjeya Gel: Pend û Peng*, 2008.
- Heyet, *Türkçe Sözlük*, 1-2, TDK, Ankara 1998.
- Mele Mehmed Dêrşewî, *Mıştaxa Çiya Ji Gotinên Pêşîya*, Stockholm 1989.
- Oncu, Mehmet, *Gotinên Pêşîyan*, Enstîtuya Kurdî, Stenbol 1992.
- Pertovî-yê Âmulî, Mehdî, *Rîsehâ-yê Târîhî-yê Emsâl û Hikem*, İntişârât-ê Senâ’î, Tahran 1374 hş./1995.
- Qazî, Qâdir-ê Fettâhî, *Emsâl û Hikem-ê Kurdî*, İntişâr-ê Dânişgâh-ê Tebrîz, 1364 hş./1987.
- Selcan, Zîlfî, *Qese u Qesê Virênu Leksikon*, Dersim 2013.
- Sinasi, *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye* (haz. Süreyya Beyzadeoğlu), MEB, İstanbul 2003.
- Şâmlû, Ahmed, *Kitâb-ê Kûçe: Câmî’-ê Luğât, Istulâhât, Ta ‘bîrât, Zêrbulmeşelhâ-yê Fârsî* (nşr. Âydâ Serkîsiyân), İntişârât-ê Mâzyâr, Tahran 1385 hş.
- Tîgrîs, Amed, *6762 Gotinên Peşîyan*, Weşanên Rewşen, Stockholm 2001.
- Tokmak, A. Naci, *Telaffuzlu Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*, Simurg, İstanbul 2001.
- Yurtbaşı, Metin, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Ankara 1994.
- Zinar, Zeynelabidîn, *Xwençe, Gotinên Pêşîyan, Kilam-Dilok û Çîrok*, Weşanxana Çanda Kurdî, Stockholm 1989.
- Zûlfiqârî, Hesen, *Ferheng-ê Bozorg-ê Zêrbu’l-Meşelhâ-yê Fârsî*, Tahran 1388 hş.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.582196a9216713.43280322
- https://tr.wikiquote.org/wiki/Zazaca_atasozlari.